

Društvo (COVID-19) rizika – između instrumentalne i aksiološke racionalnosti

Tadić, Stipe; Brezovec, Erik; Tadić, Iva

Source / Izvornik: **Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, 2022, 77, 49 - 64**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.31337/oz.77.1.4>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:257:779690>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Repository / Repozitorij:

[SUVAG Polyclinic Repository](#)

Društvo (COVID-19) rizika — između instrumentalne i aksiološke racionalnosti

Stipe Tadić*, Erik Brezovec**, Iva Tadić***

Sažetak

COVID-19 pandemija prouzročila je sveobuhvatne promjene socijalnoga, ali i socijetalnoga života uzrokujući "globalni eksperiment prekida". U potrazi za elementima onoga društvenoga u doba COVID-19 pandemije svakako valja krenuti od onih fenomena koji su temelj za uspostavu racionalnosti. Naš rad kao okosnicu realnosti u doba COVID-19 pandemije uzima fenomen rizika, medikalizacije društva te aksiološke i instrumentalne racionalnosti. Kako bismo ispitali navedene fenomene, proveli smo empirijsko istraživanje u kojem je sudjelovalo 185 sudionika. Ispitali smo razne stavove sudionika prema COVID-19 pandemiji i cijepljenju te njihovu povezanost s dimenzijom religioznosti, posljedice COVID-19 pandemije na psihički život sudionika te zaštitne čimbenike koji pomažu u nošenju s tim posljedicama. Rezultati indiciraju da su stavovi polarizirani. Religioznost nije statistički značajno povezana s raznim stavovima o pandemiji i cijepljenju, ali je značajno povezana sa statusom cijepljenosti, sugerirajući da su religioznije osobe sklonije aksiološkoj racionalnosti. Većina je sudionika zbog pandemije proživjela razne negativne posljedice, u najvećoj mjeri socijalnu izolaciju, povećan stres i smanjenu kvalitetu života. Religiozne osobe izvještavaju o većoj duhovnosti, religioznosti, češćoj molitvi i češćim odlascima u bogomolju, što za njih predstavlja i zaštitne čimbenike u nošenju s negativnim posljedicama.

Ključne riječi: COVID-19 pandemija; društvo rizika; medikalizacija društva; aksiološka racionalnost; instrumentalna racionalnost

* Prof. dr. sc. Stipe Tadić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9090-1969>.

E-adresa: stadic@hrstud.hr

** Dr. sc. Erik Brezovec, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6545-632X>. E-adresa: ebrezovec@hrstud.hr

*** Iva Tadić, mag. psych., Poliklinika za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG. Adresa: Ulica kneza Ljudevita Posavskog 10, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9327-549X>. E-adresa: itadic@suvag.hr

Uvod

Pandemija COVID-19 polučila je do sada rijetko videne, sveobuhvatne promjene onoga socijalnoga, ali i socijetalnoga. I društveni život, odnosno svijet svakodnevice, i strukturalni aspekti društva mijenjaju se u naletu javnozdravstvene opasnosti u vidu virusa SARS-CoV-2. Slikovito prikazano, COVID-19 pandemija izazvala je “globalni eksperiment prekida”. Prekid nam je pokazao kako je društvo funkcioniralo do toga trenutka, ali nam je isto tako pokazao pokušaje i potrebu pojedinca da ponovno uspostavi smislenost vlastitoga bivstvovanja u društvu koje se u svojem dotadašnjem obliku više nije moglo realizirati.

U potrazi za elementima onoga društvenoga u doba COVID-19 pandemije svakako valja krenuti od onih fenomena koji su temelj za uspostavu racionalnosti (onoga što je zajedničko u atomiziranom, vrijednosno i strukturalno raslojenom okružju, a omogućava smisleno djelovanje u zajednici). U slučaju našega rada, takav fenomen, koji se u obzir uzima kao okosnica racionalnosti u doba COVID-19 pandemije, svakako je fenomen rizika.

1. Društvene promjene uslijed COVID-19 pandemije

1.1. Društvo rizika

Iako je rizik oduvijek životni suputnik čovjeka i civilizacije, razvojem modernosti intenzivirala se težnja svodenja nesigurnosti na minimum, odnosno potreba da se životni rizici kontroliraju od strane društvene strukture. Beck (2009, 10) naglašava da se društvo rizika ne odnosi isključivo na povećanu, objektivnu razinu rizičnosti i nesigurnosti suvremenoga društva, nego se ono odnosi na načine na koje pojedinac i društvo pristupaju rizicima. Rizično je društvo ono u kojem dolazimo do svijesti da je rizik narušavanja naše egzistencije ili određene životne komocije mjerljiv te da se može (barem do neke razine) spriječiti. Moderni je čovjek uspio spriječiti rizike za pojedinca i društvo do određene razine, ali u tom sprječavanju stvorena je svijest da postoje i drugi rizici, koji pak mogu uroditi novim rizicima (Beck, 1992, 12–15). Tako se formira svojevrsan ciklički proces nošenja s rizicima u kojem glavna društvena vrijednost postaje sigurnost — a sve to producira svojevrsnu kulturu rizika koja se očituje kroz: 1. procese individualizacije i refleksivnosti; 2. nejednakost u percepciji i resursima nošenja s pojedinim rizicima; 3. stalan osjećaj straha; 4. svijest da je taj strah produkt nesigurnosti nošenja s rizicima; 5. razvijanje nove utopije — eliminacije rizika i postizanje apsolutne sigurnosti postojanja (Scott, 2000, 35).

COVID-19 pandemija nametnula je nužnost da se cjelokupni pojam rizika postavi u fokus pitanja društvenosti te je nanovo iznjedrila društvo rizika u njegovu punom sjaju. Osnovna zajednička vrijednost (gotovo globalno) postaje kalkulacija o mogućim rizicima za svoje ili tuđe zdravlje, za zdravlje nacije. Osnovni rizik, na globalnoj razini, postao je onaj koji se dotiče zdravlja, a time je

medikalizacija¹ kao proces, u kojem se društvene vrijednosti i norme podređuju zdravstvenoj dobrobiti, zadobio dosad neviđene razmjere utjecaja na društvo. Zdravlje postaje apsolutna vrijednost, a utopija eliminacije rizika sve nam više odmiče, što je praćeno razočaranjem u alate kojima se ona u modernom svijetu pokušala ostvariti. Osnovni alat te utopije bila je znanost.

1.2. Instrumentalna i aksiološka racionalnost

Rizici modernih društava svoju signifikantnost za društvene odnose i svakodnevni život zadobivaju tek u kasnijim fazama modernosti. Naime, modernost se kroz svoj tijek vremena mijenjala. Beck et al. (1994, 6) razlikuju dvije varijante modernosti. Prva je ona u kojoj se osnovna ideja temeljila na raskoraku s tradicijom, na industrijalizaciji i kolektivitetu usmjerenomu napretku. Drugu modernost, modernost druge polovice 20. stoljeća, Beck naziva refleksivnom modernošću koja združuje procese globalizacije individualizacije, rodne revolucije, podzaposlenosti i nastajanja globalnih rizika (Zeman, 2004, 215–226) u jednu zajedničku kritiku strukturalnoga i institucionalnoga.

No, kritika strukturalnoga u tom je refleksivnom svijetu zadobila i karakteristiku antiteze instrumentalne racionalnosti. Strukturalni svijet produciran u takozvanoj prvoj modernosti doveo je do visoke birokratiziranosti društvenih odnosa, a samim time i do svojevrsnoga stanja u kojem »svijet prestaje pjevati« (Rosa, 2017). U prvoj modernosti osnova je bila generaliziranost, uniformiranost pojedinačnoga, a u drugoj modernosti glavna snaga društvene dinamike postaje autentičnost (Reckwitz, 2017, 130–154). U snažnoj potrebi individualiziranoga, atomiziranoga društva da društvenu dinamiku prepusti pojedinačnim akterima, rizici također zadobivaju nove dimenzije, koje se ponajprije očituju u mikrosferi, odnosno svakodnevnom životu i interakciji. No, kako ne postoje referentni okviri nošenja s rizicima suvremenoga društva, pojedinac je prepušten sebi i vlastitim (ne)mogućnostima ostvarenja racionalnosti svijeta u kojem živi. Iako je sama praksa modernoga odnosa prema svijetu donijela određenu komociju, u mnogočemu se primjena instrumentalne racionalnosti na svakodnevnicu pokazala nedostatnom za pojedinca u formaciji vlastite ispunjenosti i sreće. Da će inzistiranje isključivo na *logosu* i instrumentalnoj² racionalnosti potencijalno dovesti do otuđenja pojedinca, zamijetili su već Weber, Simmel i Scheler u svojim radovima

1 Medikalizacija označava proces u kojem zdravlje postaje ultimativna kulturna vrijednost. Vrijednost zdravlja u procesu medikalizacije postavlja nove obrasce djelovanja, odnosno orijentira društvenu akciju prevenciji devijantnih stanja organizma (bilo da je riječ o psihičkim ili tjelesnim bolestima). U tom je smislu svako ljudsko stanje koje odstupa od normativa okarakterizirano kao stanje koje se može prevenirati ili pak liječiti (usp. Conrad, 2007, 3–17).

2 Kada je riječ o tipovima racionalnosti, valja napomenuti dva tipa racionalnosti koje spominje Weber (1978, 24–25), instrumentalnoj i aksiološkoj racionalnosti. Dok je osnova instrumentalne racionalnosti (instrumentalno — racionalnog djelovanja) kalkulacija djelovanja sukladno činjeničnim/evidentnim pokazateljima, aksiološka racionalnost (vrijednosno — racionalno djelovanje) čini djelovanje koje je organizirano oko određenih vjerovanja koja nisu nužno orijentirana nekom cilju te poradi određenih metafizičkih principa (npr. etika, estetika, pojedine forme umjetnosti, religija itd.).

o modernosti. I Touraine (1995, 6–20) u svojim razmišljanjima modernosti zaključuje kako je pogrešno modernost svoditi na *ratio* te ju treba shvatiti kao međuigru instrumentalne i aksiološke racionalnosti, odnosno u njegovim terminima Uma i Subjekta. Ako je tomu tako, kako onda teorijski shvatiti odnose prema rizicima povezanim s COVID-19? Nije li COVID-19 pandemija subjekt i ono vrijednosno stavila u drugi plan?

Kao što je rečeno ranije, druga bi modernost trebala približiti Um i Subjekt. To je razdoblje, u optimističnom scenariju, a Schelerovim terminima izrečeno, krenulo u smjeru ostvarenja čovjeka u njegovoj najvišoj razini postojanja (Scheler, 1987, 20–43). Instrumentalna racionalnost čovjeka može dovesti samo do određenih razina egzistencije, a ono vrijednosno (ili kod Schelera »obrazovno znanje«, usp. Ljubimir, 2017, 34) u kombinaciji s *logosom* daje čovjeku pravi, bitkovni smisao — spoj esencije i egzistencije čovjeka. Ipak, unatoč tim tendencijama druge modernosti, postupno se javljaju napetosti između zagovornika instrumentalne i zagovornika aksiološke racionalnosti u vezi s COVID-19 pandemijom. Rizici u okvirima druge modernosti, unatoč toleranciji vrijednosnih i metafizičkih elemenata stvarnosti, i dalje su pod okriljem instrumentalnoga i znanstvenoga, a svaki pokušaj uspostave smisla rizika na drugim temeljima (primjerice metafizičkom, teorijama zavjere) karakterizira se kao iracionalan. Razlog tomu je taj što su rizici proračunata mogućnost ili potencijal za opasnost. Metafizičko ili aksiološko uspostavljanje racionalnosti negira taj proračun i daje čovjeku sigurnost i smisao izvan razumljivoga, svjetovnoga i materijalnoga. Kako se takvim pristupom COVID-19 riziku potencijalno ugrožava zdravlje opće populacije (jer je rizik materijaliziran, iako virus ne vidimo), aksiološka racionalnost toga specifičnoga rizika nailazi na osudu, kako stručne i znanstvene javnosti, tako i dijela opće populacije koja svoju racionalnost nalazi pod okriljem instrumentalnoga i svjetovnoga načina razmišljanja.

Ipak, ni znanost sama ne dominira situacijom. Instrumentalna racionalnost znanstvenoga i institucionalnoga nije dala pojedincima brzu i apsolutnu utjehu, a ni apsolutne odgovore kojima bi se riješile njihove brige. Znanosti kao sustavu znanja potrebno je vrijeme propitkivanja, prihvatanja i/ili odbacivanja činjenica. U neizvjesnosti i novitetu situacije, od znanosti se očekivalo brzo i efikasno rješenje. Kroz njegovo izostajanje javljaju se trendovi smanjenja povjerenja u samu znanost. Battiston et al. (2021, 10–11) navode kako se je tijekom samoga pandemijskoga razdoblja u Italiji postupno događala erozija povjerenja u znanstvenu zajednicu, ali i znanost uopće. Isto tako, njihovo istraživanje pokazalo je da jednom uspostavljeni alternativni stavovi o COVID-19 posjeduju izrazitu razinu stabilnosti, odnosno ti stavovi nisu mogli biti dovedeni u pitanje ili promijenjeni od strane znanstvenih činjenica. Takvi trendovi, u dosadašnjim istraživanjima, vidljivi su prije svega u određenim društvenim skupinama. Agley (2020) navodi razlike u stupnju povjerenja u znanost prije i (kasnije) tijekom pandemije u Sjedinjenim Američkim Državama, te ukazuje na trend smanjenja povjerenja u znanost ponajprije kod osoba konzervativnijih političkih stavova te kod religioznijih osoba. Slične trendove bilježi i Andrade (2021, 6841) u svojem istraživanju

na populaciji studenata u Venezueli u kojem je etnička pripadnost bila značajan prediktor otpora cijepljenju protiv COVID-19.

Bilo kako bilo, tim procesima zaustavljen je put sinteze *logosa* i duha utkan u drugu modernost, a učvršćen je put prema stabilizaciji konflikta instrumentalne i aksiološke racionalnosti u okvirima interakcijske sfere. Osnovni parametar za određenje toga sukoba, kao i za određenje svakodnevnoga života i dalje ostaje rizik, ali se izravno predviđanje toga rizika postavlja kao sekundaran sukobu različitim formi racionalizacije individualnih/kolektivnih života.

Religioznost kao temelj jednoga oblika aksiološke racionalnosti posjeduje određenu specifičnost koja je evidentna u dosad predstavljenim radovima. U spomenutim radovima nema jedinstvenih nalaza koji bi potvrdili jednosmjernost odnosa religioznosti (aksiološke racionalnosti) i znanosti (instrumentalne racionalnosti) u okvirima svakodnevnoga života. Mogući uzrok kontradiktornih rezultata može biti taj da je religioznost izuzetno složen, pluralan fenomen koji za različite pojedince ili pak društvene skupine znači nešto jedinstveno za njih same, a do sada korišteni modeli tipova ne upotpunjuju religijsku sliku suvremenoga (zapadnoga) svijeta.

2. Cilj

Cilj ovoga istraživanja bio je istražiti stavove o COVID-19 pandemiji s obzirom na određene karakteristike individualnih procesa racionalizacije svakodnevnoga života (s posebnim osvrtom na religiju kao oblik uspostave aksiološke racionalnosti).

3. Istraživačka pitanja i hipoteze

Pitanje 1: Provjeriti stavove sudionika prema COVID-19 pandemiji i cijepljenju te njihovu povezanost s religioznošću sudionika.

Hipoteza 1: Stavovi sudionika o COVID-19 pandemiji i cijepljenju povezani su s religioznošću sudionika — sudionici s višom razinom religioznosti imaju negativnije stavove i manje su skloni cijepljenju.

Pitanje 2: Istražiti posljedice COVID-19 pandemije na psihički život sudionika.

Hipoteza 2: Očekuje se da će sudionici izvještavati o negativnim psihičkim posljedicama.

Pitanje 3: Utvrditi ulogu duhovnosti i socijalne podrške u uspješnijem nošenju s negativnim posljedicama COVID-19 pandemije na psihički život sudionika.

Hipoteza 3: Duhovnost i socijalna podrška su čimbenici koji sudionicima pomažu u uspješnijem nošenju s negativnim posljedicama.

4. Metodologija

4.1. Sudionici

Uzorak je bio prigodan, a uzorkovanje je provedeno metodom snježne grude. U istraživanju je sudjelovalo 185 pojedinaca, od čega je bilo 65,4% žena (n = 121) i 34,6% muškaraca (n = 64).

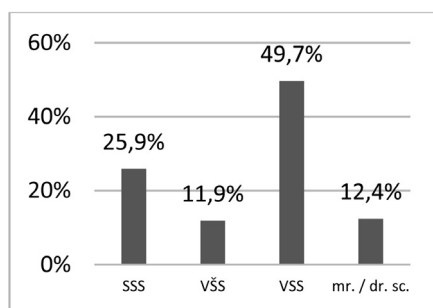
Grafikon 1. Raspodjela po spolu

Graph 1. Sex distribution

Grafikon 2. Raspodjela po dobi

Graph 2. Age distribution

Grafikon 3. Raspodjela po obrazovanju

Graph 3. Education distribution

U *Grafikonu 1*, *Grafikonu 2* i *Grafikonu 3* prikazani su podaci o uzorku za raspodjelu prema spolu, dobi i obrazovanju. 76,2% sudionika pripada nekoj vjerskoj zajednici (n = 141), a 23,8% izjavilo je da ne pripadaju nijednoj vjerskoj zajednici (n = 44). 57,3% sudionika nije preboljelo COVID-19 (n = 106), a njih 42,7% jest (n = 79). U trenutku odgovaranja 49,7% sudionika izjavilo je da nije cijepljeno i da se ne namjeravaju cijepiti, a 41% da su cijepljeni ili da čekaju cijepljenje (9,3%).

4.2. Instrumenti

Kako bismo provjerili navedene hipoteze, primijenili smo upitnike koje smo sami razvili, a koji uključuju pitanja o iskustvima i stavovima prema COVID-19 pandemiji i cijepljenju.

Za ispitivanje religioznosti koristili smo Upitnik religioznosti (Ljubotina, 2015), koji religioznost procjenjuje kao višedimenzionalni konstrukt, a uključuje sljedeće dimenzije: religijska vjerovanja, religijski obredi, posljedice religioznosti na socijalno ponašanje.

Kratkim upitnikom prikupljeni su socio-demografski podatci.

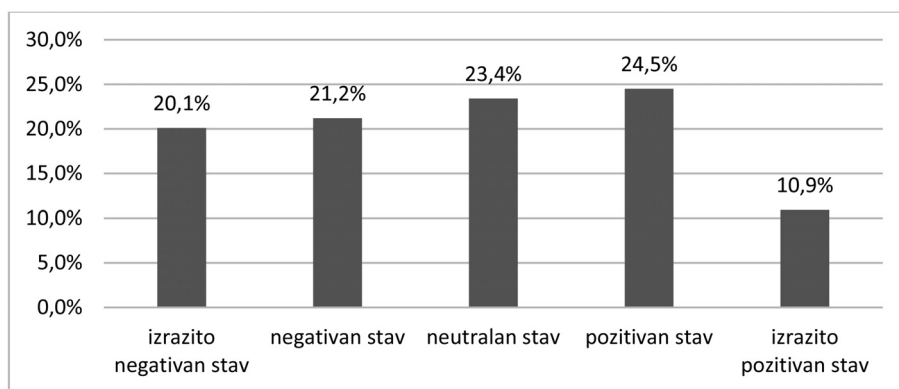
4.3. Procedura

Uzorak je bio prigodan, a uzorkovanje je provedeno metodom snježne grude. Istraživanje je provedeno putem Interneta tijekom srpnja i kolovoza 2021. godine.

5. Rezultati

Prvo istraživačko pitanje odnosilo se je na stavove sudionika prema COVID-19 pandemiji i cijepljenju te njihovu povezanost s religioznošću sudionika.

Prema rezultatima, 20,1% sudionika ima izrazito negativan stav prema cjepljivosti protiv COVID-19, 21,2% ima negativan stav, 23,4% ima neutralan stav, 24,5% ima pozitivan stav, a 10,9% izrazito pozitivan stav.

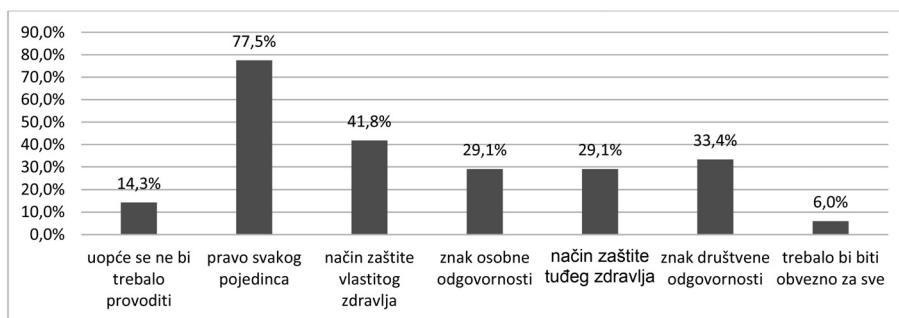
Grafikon 4. Stavovi sudionika prema cjepljivosti protiv COVID-19

Graph 4. Attitudes towards COVID-19 vaccination

Ispitivanjem povezanosti između stava o cijepljenju (pozitivan ili negativan) te religioznosti i njezinih dimenzija nismo dobili statistički značajnu povezanost.

Međutim, korelacija između statusa cijepljenosti i religioznosti je značajna i negativna ($r = -,183$; $p < ,01$), što znači da je veći rezultat na skali religioznosti statistički značajno povezan s necijepljenjem. Taj rezultat govori u prilog hipotezi da su osobe koje su religioznije i samim time sklonije aksiološkoj racionalnosti, manje sklone instrumentalnoj racionalnosti u vidu cijepljenja. Osim toga, religioznije osobe bile su više sklone vjerovati da je koronavirus SARS-CoV-2 pušten iz laboratorija ($r = ,195$; $p < ,01$) te da nije prirodna pojava ($r = -,170$; $p < ,01$), a da je COVID-19 pandemija planirana od strane moćnika ($r = ,177$; $p < ,01$).

77,5% sudionika smatra da je cijepljenje pravo svakoga pojedinca, 41,8% smatra da je to način zaštite vlastitoga zdravlja, 33,5% smatra da je to znak društvene odgovornosti, po 29,1% smatra da je to način zaštite tuđega zdravlja, odnosno znak osobne odgovornosti, 14,3% smatra da se uopće ne bi trebalo provoditi, a 6% da bi trebalo biti obvezno za sve. Nije dobivena statistički značajna povezanost između navedenih stavova i religioznosti.

Grafikon 5. Stavovi o cijepljenju

Graph 5. Attitudes towards vaccination

Na pitanje o obveznom cijepljenju protiv COVID-19, 52,4% sudionika se je izjasnilo da ga smatra nezakonitim, 41,5% da ga smatra nepotrebnim, 23,1% ga smatra potrebnim za rizične skupine, a 18,4% ga smatra potrebnim za sve.

Sudionici koji su se cijepili ili se namjeravaju cijepiti kao razloge navode pokazivanje odgovornosti za zdravlje svojih bližnjih (54,7%), pokazivanje odgovornosti za vlastito zdravlje (53,7%), povjerenje u znanost (52,6%), povjerenje u medicinsku struku (51,6%), pokazivanje odgovornosti za društvo (49,5%), želju da im ne budu ograničene osobne slobode (44,2%), korisnost zbog dobi (7,4%), korisnost zbog trenutnog zdravstvenoga stanja (3,2%).

Grafikon 6. Razlozi za cijepjenje

Graph 6. Reasons for vaccination

Sudionici koji se nisu cijepili i ne namjeravaju se cijepiti kao razloge navode strah od mogućih nuspojava cijepljenja (56,7%), stav da je cjepivo gore od same bolesti (44,4%), stav da je COVID-19 umjetno stvorena bolest (38,9%), stav da je nepotrebno da se cijepe zbog dobrog zdravstvenoga stanja (33,3%) ili mlade kronološke dobi (31,1%), stav da je COVID-19 bezazlena bolest za koju nije potrebno cijepjenje (20%), svjetonazor koji ne dopušta cijepjenje (11,1%), općenitu besmislenost cijepljenja (11,1%), stav da je cjepivo način čipiranja populacije (10%), medicinsku kontraindikaciju za cijepjenje (7,8%), strah zbog lošega zdravstvenoga stanja (6,7%), vjeru (5,6%), strah zbog starosti (5,6%).

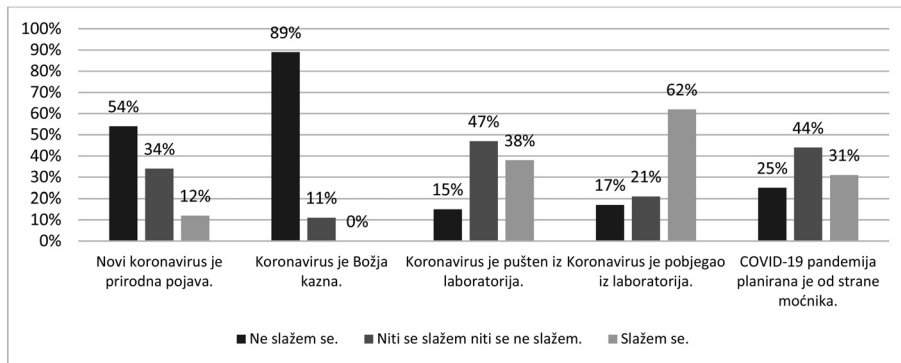

Grafikon 7. Razlozi za necijepljenje

Graph 7. Reasons for refusing vaccination

Da je novi koronavirus prirodna pojava smatra 12% sudionika, ne slaže se 54% sudionika, a 34% sudionika nije sigurno. S tvrdnjom da je novi koronavirus “Božja kazna” slaže se 0% sudionika, 89% sudionika se ne slaže, a 11% je ne-

utralno. Upitani da iskažu slaganje s tvrdnjom da je novi koronavirus “pušten” iz laboratorija, 15% sudionika je izjavilo da se ne slaže, 38% da se slaže, a ostali nisu sigurni. S tvrdnjom da je novi koronavirus “pobjegao” iz laboratorija slaže se 21% sudionika, ne slaže se 17% sudionika, a 62% sudionika se niti slaže niti ne slaže. Da je COVID-19 pandemija planirana od strane moćnika smatra 31% sudionika, njih 25% se ne slaže s time, a 44% nije sigurno.

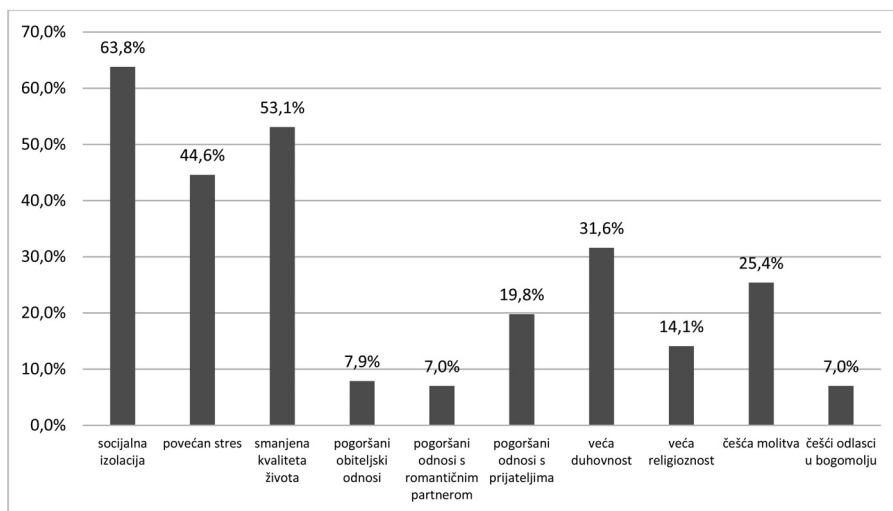
Grafikon 8. Stavovi o podrijetlu koronavirusa SARS-CoV-2

Graph 8. Attitudes towards the origin of the coronavirus SARS-CoV-2

Nadena je također statistički značajna povezanost između statusa cijepljenosti i povjerenja u znanost ($r = ,493$; $p < ,01$) i medicinsku struku ($r = ,517$; $p < ,01$). Taj rezultat dodatno govori u prilog tezi da je cijepljenje povezano s instrumentalnom racionalnošću.

O medikalizaciji društva govori nam podatak da najveći broj sudionika koji su cijepljeni ili se namjeravaju cijepiti kao primarne razloge navode odgovornost za zdravlje svojih bližnjih (54,7%) te pokazivanje odgovornosti za vlastito zdravlje (53,7%). Nadena je statistički značajna povezanost između cijepljenosti i brige o vlastitom zdravlju ($r = ,508$; $p < ,01$) te brige o zdravlju bližnjih ($r = ,490$; $p < ,01$).

U sklopu drugoga istraživačkoga problema nastojali smo istražiti posljedice COVID-19 pandemije na psihički život sudionika. Socijalnu izolaciju kao posljedicu navodi 63,8% sudionika, 53,1% smanjenu kvalitetu života, 44,6% povećan stres, 31,6% veću duhovnost, 25,4% češću molitvu, 19,8% pogoršane odnose s prijateljima, 14,1% veću religioznost, 7,9% pogoršane obiteljske odnose, 7% češće odlaske u bogomolju, 7% pogoršane odnose s romantičnim partnerom.

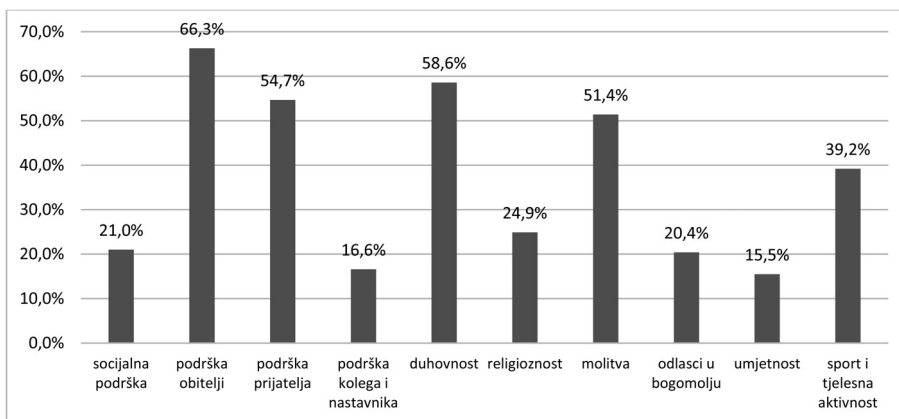

Grafikon 9. Posljedice COVID-19 pandemije

Graph 9. Consequences of the COVID-19 pandemic

Rezultati ispitivanja povezanost između religioznosti i raznih posljedica pandemije koronavirusa SARS-CoV-2 na psihički život pojedinaca indiciraju da je religioznost negativno povezana sa stresom, ali ne značajno ($r = -,112$; $p > ,01$). Religioznost je bila značajno povezana s povećanom duhovnošću ($r = ,344$; $p < ,01$), religioznošću ($r = ,255$; $p < ,01$), češćom molitvom ($r = ,256$; $p < ,01$) i češćim odlascima u bogomolju ($r = ,160$; $p < ,01$) kao posljedicama pandemije, što je bilo i za očekivati.

Trećim istraživačkim pitanjem ispitivali smo koji čimbenici pomažu sudionicima u nošenju s posljedicama pandemije COVID-19. Za 66,3% sudionika to je podrška obitelji, 58,6% duhovnost, 54,7% podrška prijatelja, 51,4% molitva, 39,2% sport i tjelesna aktivnost, 24,9% religioznost, 21% socijalna podrška, 20,4% odlasci u bogomolju, 16,6% podrška kolega i nastavnika, 15,5% umjetnost.

Grafikon 10. Zaštitni čimbenici u nošenju s posljedicama COVID-19 pandemije

Graph 10. Protective factors bearing the consequences of the COVID-19 pandemic

Viša je religioznost bila značajno povezana sa zaštitnim čimbenicima duhovnosti ($r = ,301$; $p < ,01$), religioznosti ($r = ,203$; $p < ,01$), češćom molitvom ($r = ,381$; $p < ,01$) i češćim odlascima u bogomolju ($r = ,233$; $p < ,01$).

6. Rasprava

Provedeno istraživanje potaknuto je aktualnim društvenim promjenama koje se događaju uslijed COVID-19 pandemije s ciljem boljšeg razumijevanja stavova o različitim temama povezanim s pandemijom te boljšeg razumijevanja uloge religioznosti u formiranju tih stavova.

Prvim istraživačkim pitanjem istražili smo stavove sudionika prema COVID-19 pandemiji i cijepljenju te njihovu povezanost s religioznošću sudionika. Iz rezultata je vidljivo da su stavovi polarizirani — otprilike podjednak postotak sudionika ima pozitivan (35,4%) i negativan stav o cijepljenju (41,3%). Potrebno je istaknuti da čak 23,4% sudionika ima neutralan stav prema cijepljenju, a da najmanji broj sudionika ima izrazito pozitivan stav (10,9%), što može upućivati na skeptičnost prema znanosti i njezinim alatima. U prilog govori i činjenica da je 52,6% sudionika koji su se cijepili ili se namjeravaju cijepiti kao argument za donošenje odluke o cijepljenju navelo povjerenje u znanost, odnosno 51,6% povjerenje u medicinsku struku. Ti podatci svakako svjedoče o smanjenju ili nedovoljnom povjerenju u znanost, što je zasigurno pod utjecajem stavova da je koronavirus SARS-CoV-2 “pušten iz laboratorija” (38%) ili “pobjegao iz laboratorija” (59%). Ti podatci svjedoče o tom da je znanost kao osnovni alat utopije o eliminaciji rizika podbacila — ne samo da u okviru instrumentalne racionalnosti nije pružila utjehu ni odgovore, nego je postala izvor nepovjerenja, te samim time producirala dodatan osjećaj rizika. Tim podacima dobivamo uvid i u svojevrsnu disperziju individualnih znanja o svijetu. Polariziranost stavova o cijepljenju odražava začetak sukoba dimenzija znanja. Ukoliko kao pretpostavku uzmemmo da su osobe koje imaju pozitivnije stavove prema cijepljenju sklonije instrumentalnoj racionalnosti, utoliko će baza racionalnosti kod protivnika cijepljenja biti ona aksiološka. Naravno, kako je riječ o idealnim (nepostojećim!) tipovima, valja napomenuti da se ni jedan oblik promišljanja svijeta ne nalazi u svojoj čistoj (idealnoj) verziji u stvarnom svijetu, nego nam pružaju osnovu za promišljanje temelja strukture znanja kod određenih skupina ljudi.

Zanimljivo je istaknuti također da čak 96,3% sudionika navodi da im povjerenje u hrvatske institucije, odnosno institucije EU, nije bilo nikakav poticaj da donesu odluku o cijepljenju, što nedvosmisleno svjedoči o nepovjerenju u strukturalno i institucionalno, što je obilježje refleksivne modernosti.

Za razliku od dijela prijašnjih istraživanja, naši rezultati ne ukazuju na povezanost religioznosti i stavova o pandemiji i cijepljenju. Moguće je da je to zbog složenosti konstrukta “religioznosti” ili je možda riječ o tom da stavovi o pandemiji i cijepljenju nisu toliko odraz religioznosti i njezinih aspekata, nego odraz refleksivne modernosti, čije su neke od glavnih karakteristika individualizacija te kritika strukturalnoga i institucionalnoga. Naši rezultati ukazuju na to da aksiološka racionalnost ima veće težište od instrumentalne u formiranju stavova o

pandemiji i cijepljenju, ali ne nužno zbog religioznosti, nego zbog značajki modernoga društva. S druge pak strane, dokazana je povezanost između religioznosti i same odluke o cijepljenju, pa se nameće pitanje odakle nepodudarnost u stavovima i samoj odluci o cijepljenju. Moguće objašnjenje leži u različitim pristupima religijskomu iskustvu, prvenstveno u povezivanju religijskoga sa svakodnevnim te onim ideološkim. U tom smislu, religija kao antiteza cijepljenja postaje samo legitimacijski alat za učvršćivanje vlastitih vrijednosnih stavova.

Iako aksiološka racionalnost može dovesti do ugrožavanja zdravlja opće populacije, moramo imati na umu i to da je instrumentalna racionalnost u ovim vremenima nedostatna te da znanost i društvene strukture, ako žele promjenu, trebaju poraditi na svojoj vjerodostojnosti i autoritetu, što će teško postići podcjenjivanjem aksiološke racionalnosti i odbacivanjem pokušaja uspostave smisla rizika na drugim temeljima. Često se događa da znanost i država odbacuju svaki pojam aksiološke racionalnosti kao iracionalan, što je u sadašnjim okolnostima upitno i kontraproduktivno. Za ilustraciju, 56,7% sudionika koji se nisu cijepili kao razlog navode strah od mogućih nuspojava cijepljenja, a 20% njih odlučilo se je cijepiti nakon vijesti o ograničenjima (nisu iracionalni razlozi). Ti primjeri mogu biti vodič znanosti i državnim institucijama u planiranju intervencija povezanih s popularizacijom cijepljenja.

Kontradiktorni rezultati istraživanja odnosa religioznosti i cijepljenja ili pak općih stavova o COVID-19 potencijalno su odraz poteškoća u definiranju religijskoga iskustva kroz isključivo aksiološku dimenziju. Ono vrijednosno te odnos prema instrumentalnoj racionalnosti, okvirima religijskog života pojedinaca, može se vezati i uz druge komponente ostvarenja individualnoga smisla. Uputno je stoga, kada je riječ o religioznosti, istraživanje proširiti na dodatne dimenzije individualnih vrijednosti.

Rezultati u sklopu drugoga istraživačkoga problema govore o povećanju negativnih psihičkih posljedica zbog COVID-19 pandemije. Promijenjene životne okolnosti dovele su do raznih negativnih posljedica, a najviše do socijalne izolacije (63,8%), povećanoga stresa (44,6%) i smanjene kvalitete života (53,1%). Vezano uz religioznost, 31,6% sudionika izvještava o većoj duhovnosti, 25,4% navodi da su češće molili, 14,1% da su postali religiozniji, a 7% da su češće odlazili u bogomolju. Ti nalazi svjedoče o ozbiljnim i sveobuhvatnim posljedicama pandemije na psihički život pojedinaca.

Budući da su mnogi tijekom pandemije izvještavali o povećanoj duhovnosti, a socijalna je izolacija ukazala na važnost socijalnih odnosa, istražili smo ulogu duhovnosti i socijalne podrške u uspješnijem nošenju s negativnim posljedicama COVID-19 pandemije na psihički život sudionika. Gotovo svi sudionici navode da im je u nošenju s posljedicama pandemije koronavirusa SARS-CoV-2 pomogao neki oblik socijalne podrške (66,3% obitelji, 54,7% prijatelji, 6,6% kolege i nastavnici, 21% općenito socijalna podrška) ili čimbenici povezani s duhovnošću (za 8,6% duhovnost, za 51,4% molitva, za 24,9% religioznost, a za 20,4% odlasci u bogomolju). Ti podatci potvrđuju važnost duhovnosti i socijalne podrške za nošenje s negativnim posljedicama pandemije, što je u skladu s prijašnjim istra-

živanjima koja govore o njihovoj ulozi kao zaštitnih čimbenika u nošenju sa stresom (Cobb, 1976; Kirschbaum et al., 1995).

Ono što se nameće kao bitna točka samoga rada pitanje je društva rizika danas. Današnji sukob i polarizacija društva rezultat su sukoba pristupa i odnosa prema rizicima koji su postali dominantna kategorija naše refleksije na svijet. Ta refleksija na rizike u kasnoj, refleksivnoj, tekućoj i dr. modernosti vrši se na dva međusobno isključiva načina. Jedan je na temelju instrumentalne racionalnosti, a drugi na temelju aksiološke. Iako postoje ispreplitanja tih tipova racionalizacije svijeta, oni su prvenstveno organizirani kao međusobna antiteza. Ako pak uzmemo u obzir činjenicu kako je kasna modernost okarakterizirana ambivalencijom, pokušaji monologa instrumentalne racionalnosti izazivaju otpor onih koji temelje za funkcioniranje vlastitih života nalaze i u drugim kategorijama smisla (vrijednostima). Pozivanje na odbacivanje vrijednosti u korist instrumentalnosti (ili obrnuto) vodi društvenoj polarizaciji i osnaživanju konflikta. Stoga, društvo rizika kakvo je opisao Ulrich Beck bilo je svojevrsna baza za nadgradnju rizičnoga društva. Rizično društvo je koje, u odsustvu mogućnosti za komunikativnim djelovanjem, odbacuje drugost u korist vlastitih pogleda na svijet. To je društvo kojemu je sama esencija održivi sukob orijentacija u i o svijetu.

Predočeni podatci istraživanja, unatoč metodološkim ograničenjima, govore nam u prilog tezi o rastućoj polarizaciji društva na temelju odnosa prema riziku. Samim time, u okvirima znanosti same, valja posvetiti bitnu pozornost ne samo čistoj validaciji instrumentalne racionalnosti, nego i razumijevanju aksiološke strane svijeta života. Povijest modernosti jednim dijelom povijest je pokušaja podređivanja svijeta razumu. Taj dio povijesti modernosti povijest je jednoga neuspjeha, bilo glede ludila (usp. Foucault, 2001, 229–275) ili pak glede holokausta (usp. Bauman, 1989, 83–111). Kako bi se modernost razvila izvan toga sukoba i rizičnoga društva, valja promicati dijalog instrumentalnoga i aksiološkoga, znanstvenoga i vrijednosnoga. Pandemija COVID–19 ispit je za modernost, koja (barem za sada) ne ulijeva nadu za prolazom. Barem ne na prvom ispitnom roku.

Naše je istraživanje imalo nekoliko ograničenja. Većina je uzorka visoko obrazovana, a raspodjela po spolu je neravnomjerna. Istraživanje je provedeno preko Interneta, čime zasigurno jedan dio populacije nije obuhvaćen.

U budućim istraživanjima preporučamo podatke proširiti idealnim tipovima religioznosti jer kontradiktorni rezultati dosadašnjih istraživanja indiciraju da trenutačni empirijski podatci više govore o pluralnosti religijskih uvjerenja, nego o odnosu na temelju kojega se mogu donijeti konkretniji zaključci o vezi religioznosti te stavova i odluke o cijepljenju.

Unatoč tomu, znanstvene i praktične implikacije ovoga istraživanja višestruke su. Osim produbljivanja teoretskoga znanja o odnosu aksiološke i instrumentalne racionalnosti, dobiveni rezultati mogu poslužiti za bolje razumijevanje razloga pojedinaca za (ne)cijepljenje, pa samim time i za planiranje javno zdravstvenih strategija koje se odnose na pandemiju COVID–19. Nadalje, ovi rezultati još su jedan dokaz ozbiljnih i sveobuhvatnih negativnih posljedica pandemije na psihički život pojedinaca te mogućih zaštitnih čimbenika u nošenju s tim negativnim posljedicama.

Zaključak

U ovom istraživanju ispitali smo stavove o raznim temama povezanim s COVID-19 pandemijom i njihovom povezanosti s religioznošću. Osim toga, istražili smo negativne posljedice pandemije na psihički život pojedinaca te ulogu religioznosti i socijalne podrške kao zaštitnih čimbenika u nošenju s negativnim posljedicama pandemije.

Rezultati su pokazali da su sudionici polarizirani u pozitivnim i negativnim stavovima (35,4% ima pozitivan, 41,3% negativan, a 23,4% neutralan stav). Tomu pridonosi skepsa prema znanosti i državnim institucijama (oko 50% sudionika odluku o cijepljenju donijelo je zbog povjerenja u znanost i struku, a 3,7% zbog povjerenja u institucije Republike Hrvatske, odnosno Europske unije). Nije nađena statistički značajna povezanost između religioznosti i stavova o pandemiji, ali je nađena značajna negativna povezanost između religioznosti i cijepljenosti. Sudionici izvještavaju o raznim negativnim posljedicama pandemije na njihov psihički život te navode da su im neki oblik socijalne podrške odnosno religioznosti pomogli u nošenju s negativnim posljedicama pandemije.

Literatura

- Agley, Jon (2020). Assessing changes in US public trust in science amid the Covid-19 pandemic. *Public Health*, 183, 122–125.
- Andrade, Gabriel (2021). Covid-19 vaccine hesitancy, conspiracist beliefs, paranoid ideation and perceived ethnic discrimination in a sample of University students in Venezuela. *Vaccine*, 47(16), 6837–6842.
- Battiston, Pietro; Kashyap, Ridhi; Rotondi, Valentina (2021). Reliance on scientists and experts during an epidemic: Evidence from the COVID-19 outbreak in Italy. *SSM — Population Health*, 13, 1–13.
- Bauman, Zygmunt (1989). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications
- Beck, Ulrich (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300–314.
- Conrad, Peter (2007). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Foucault, Michel (2001). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Routledge.
- Kirschbaum, Clemens; Klauer, Thomas; Filipp, Sigrun-Heide; Hellhammer, Dirk Helmut (1995). Sex-specific effects of social support on cortisol and subjective responses to acute psychological stress. *Psychosomatic Medicine*, 57(1), 23–31.
- Ljubimir, Davor (2017). *Znanje po mjeri svečovjeka: Zasnivanje sociologije znanja u Maxa Schelera*. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku.
- Ljubotina, Damir (2015). *Psihologija religioznosti — mjerenje i istraživanja*. Zagreb: FF press.
- Reckwitz, Andreas (2017). *The Invention of Creativity: Modern Society and the Culture of the New*. Cambridge: Polity Press.

- Rosa, Hartmut (2017). Living in times of acceleration d Sociologist Hartmut Rosa, lecture. U *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_BwKasee9Qc&t=491s (1.10.2021.)
- Scheler, Max (1987). *Položaj čovjeka u kozmosu*. Sarajevo: Veslin Maleša.
- Scott, Alan (2000). Risk society or angst society? Two views of risk, consciousness and community. U: Barbara Adam et al. (ur.), *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory* (str. 33–46). New York: Sage Publications.
- Touraine, Alain (1995). *Critique of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Weber, Max (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. Berkley: University of California Press.
- Zeman, Zdenko (2004). *Autonomija i odgođena apokalipsa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

The Risk (COVID–19) Society — Between Instrumental and Axiological Rationality

Stipe Tadić*, Erik Brezovec**, Iva Tadić***

Summary

The COVID–19 pandemic has elicited comprehensive changes in our social lives, moreover societal factors have been affected as well. We are witnesses to a „global experiment of discontinuation“ which has divided our society into two eras — the time preceding the pandemic and the time needed to re–establish a meaningful existence in a new form. In determining social elements pertaining to the age of the COVID pandemic, we should commence with phenomena which are the foundation of rationality and which we consider to be as follows: risk society, medicalization of society, axiological rationality and instrumental rationality. In order to examine these phenomena, an empirical study was conducted involving 185 participants. Attitudes towards the COVID–19 pandemic and vaccination, the correlation between attitudes and religiosity, the consequences of the pandemic and protective factors were studied. Results show polarized attitudes in regard to the COVID pandemic and vaccination. A significant correlation between attitudes and religiosity was not found. The correlation between religiosity and vaccination status was tested and found to be significant, suggesting that higher levels of religiosity are associated with axiological rationality. Most participants reported that the COVID–19 pandemic has had a strong impact on many aspects of their life, including social isolation, increased stress level and decreased quality of life. Data also revealed that participants with a higher level of religiosity reported increased spirituality and religiosity, more frequent prayer and more frequent visits to places of worship during the pandemic. Findings suggest that such consequences serve as protective factors for religious participants.

Keywords: *COVID–19 pandemic; risk society; medicalization of society; axiological rationality; instrumental rationality*

* Stipe Tadić, Ph.D., Full Professor, Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb. Address: Borongajska cesta 83 d, 10000 Zagreb, Croatia. E–mail: stadic@hrstud.hr

** Erik Brezovec, Ph.D., Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb. Address: Borongajska cesta 83 d, 10000 Zagreb, Croatia. E–mail: ebrezovec@hrstud.hr

*** Iva Tadić, mag. psych., Hearing and Speech Rehabilitation Polyclinic SUVAG. Address: Ulica kneza Ljudevita Posavskog 10, 10000 Zagreb, Croatia. E–mail: itadic@suvag.hr